

A MAGYAR REGÉNY ELŐZMÉNYEI.

(Második közlemény.)

III.

Küzdelmes pályát futott meg a román, amíg divatba tudott jönni s az olvasók ezreit meg ezreit magához bilincselte. Szokatlan újszerűségeket hozott s nem is a legkifogástalanabb példányokban jelentkezett. Idő kellett, míg a közvélemény megbarátkozott vele, s az irodalom is rájött, hogy nagyon érdemes forma, amelyet eredeti tartalommal és művészi ábrázolással is meg lehet tölteni. Sokáig azonban nem láttak a románban mást, mint szerelmi históriák ledér kiszínezését, ezért hosszú évtizedekig megvetést, lenézést, sőt visszautasító magatartást tanúsítottak iránta. Úgy látszik, hogy ez velejáró kísérője volt a román úttörésének, mert két évszázadon keresztül a németeknél is, akárcsak nálunk, éles ellentétek keresztüztüében állott.¹ Egy német író a XVIII. század elején 223 lap terjedelmű támadó írást intézett ellene,² s Lafontaine a század végén megütközve említi, hogy a közvélemény lázadozása miatt alig lehet elképzelni nagyobb zavart és kellemetlenebb helyzetet, mint ha a leányt románolvasás közben lepi meg a férfi.³ Nálunk

¹ Kästner A. Gotthelf epigrammája szerint:

Mit kühnen, treuen, frommen Rittern
Verdarb sich der Geschmack von unsern guten Müttern;
Mit feinern Witz, empfindungsvollen Scherzen
Verdirbt man unser Töchter Herzen.

Merck J. Henrik Wieland folyóiratában (Teutsch. Merkur, 1776. 261. l.) így panaszkodott: «Es ist wohl kein Land wie Teutschland, wo sich so elende Köpfe zum Beruf aufwerfen, das Publikum zu unterhalten». Schlegel a közönség ellen kelt ki, amely érthetetlen mohósággal az ízléstelenségekre és a kalandosra vetette magát (S. W. XI. 26. l.). Erős korholások hangzanak el a kölcsönkönyvtárak ellen, amelyek nem lelki gyógyszertárak, hanem mérgező helyek, s ezért rendőri ellenőrzés alá kellene őket vetni. Vö. Wessenberg: *Ueber den sittlichen Einfluss der Romane*, 186. l. Az irodalom rossz szemmel nézi, hogy csak egyetlen esztendőben, 1796-ban, több mint 600 román-tákolmány jelent meg. Vö. Neue Allg. Deutsche Bibl. XXI. 1. 190. l.

² Heidegger. Vö. Bobertag: *Geschichte des Romans*, 1884. II. 1. 232. 240. l.

³ *Die Gewalt der Liebe in Erzählungen*. Berlin, 1797. Vorbericht.

sem volt ez másképen. «Emlékszem — írja Jósika Miklós¹ — midőn gyermekkoromban Lafontaine egy munkáját olvastam, melynek címlapja hibázott, mennyire megijedtem, mikor nevelőm azt mondá, hogy román». Hosszú évtizedekig az volt az általános felfogás, hogy botránys dolog tisztességes házba a románt beengedni s olvasását megtűrni.²

Elképzelhető, hogy nem ment megütközés és felháborodás nélkül a román tömeges betörése a magyar szellemi térségekre sem, ahol körülbelül még az a felfogás uralkodhatott, amelyet Pázmány Péter a pünkösöd utáni 23. vasárnapra készített első prédikációjában úgy fogalmazott meg, hogy «bolondság az asszonyembernek hadakozó dolgokat olvasni, kárhozat szerelmes históriákat forgatni, melyekből halálos méregnél, azaz veszedelmes gonoszságnál egyebet nem vehetni. Ah! mely nagy esztelenség az atyáktul vagy férjektül — kiált fel őszinte megbotránkozással — ha virágénekeket, szerelmeskedésről írt könyveket adnak feleségek, leányok kezébe».³ Hogy még száz esztendő múlva is ez a gondolkozás járta, s «országos kerítők, közönséges kutakat mérgezők» hírében állhattak a szerelmes könyvek csinálói, Csúzy Zsigmond szavaiból sejthetjük, aki arra inti hallgatóit, hogy a «szüzességnek leshányó, álom hüvelyező mocskos fabulákat s az együgyűeket, botránkozató meséket» fülbedugva távol kerüljék.⁴

Sem a felháborodás hevességében, sem a kifejezések támadó élességében egy hajszálnyival sem enyhül a hang, amikor a XVIII. század hetvenes éveitől kezdve sűrű egymásutánban kezdi felütni fejét a szerelmet hallatlan merészséggel és körülmenyességgel részletező román. Rögtön fegyverbe állanak ellenségei s fojtott dühösségű éles harcba szállnak vele. «Meg ne izelítse a fiatal dáma a Romantzia-Irásokat, mert oda lesz miattok — figyelmezteti kortársait Faludi Ferenc.⁵ — Hatalmas arsenicum méreg lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg». Azért veszedelmesek, mert gerjesztő puha igéi és tengersok szerelmeskedési tábori erővel viaskodnak a tisztaság ellen. gondolatokat kevernek, indulatokat gerjesztenek s olyan tüzet gyullasztanak, amelyet halálos bűn nélkül eloltani

¹ *Regény és regényítészet*. 1859. 88. l.

² Hasonló esetet említ Falk Miksa a maga gyermekkorából. Szülei távollétében egyszer édesanyja varrósztalkájában egy Lafontaine-románt fedezett fel. Mohón neki esett, s amikor belemélyedt olvasásába, belépett édesatyja. «Hát te mit olvassz itt?» kérdé s ezzel a könyvet kivette kezéből. Valódi rémülés fogta el, mikor a címlapot megnézte: «Ejnye te haszontalan gyerek, hogyan jutsz te ilyen veszedelmes könyvekhez?!» V.ö. Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 45. l.

³ Pázmány Péter összes munkái, VII. 621. l.

⁴ *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér*, 1724. 499. l.

⁵ *Nemes asszony*, 1787. 171. 172. l.

nem lehet. Különösen a fiatal elméknek gyilkos ellensége a «romantzia». Kimondhatatlanul mulattatja s közben ezernyi ezer szemfényvesztéssel ámitja el őket. Gyönyörűséges festékekkel addig mázolja eléjük a sohasem történt dolgokat, míg «a fabula históriára kerekedik és a copia originálissá válik».

Jóformán meg sem jelenik a román, már is a vádak zuhataga ömlik reá. Egy névtelen pozsonyi jezsuita, valószínűleg valamelyik könyvvizsgáló, már 1771-ben, mikor a műfaj még csak hírből lehetett ismeretes nálunk, egy népies röpiratban pelengérré állítja a románokat, s aggodalmasan óv mindenkit, nehogy kézbe vegye ezeket a veszedelmes könyveket.¹ Különösen az erkölcsöket féltették tőle. Nincs semmi olyan alkalmas az ifjúság megrontására és ártatlanságának elvesztésére — hangzik a sokszor megisméltendő figyelmeztetés — mint a román, mert rajta keresztül a szerelem kigyóként lopózik a zsenge lelkek elméjébe és szívébe.² Azért idejében meg kell útaltatni az ifjúsággal a románoknak árkádiai álmódosításokra csábító, hivalkodó, bujálkodó, érzékenykedő, testet és lelket lassan-lassan elernyesztő csevegeéseit.³ A sok szerelmetes gyáva románok mind az izlésnek, mind pedig az erkölcsöknek felette ártalmasak, s főképen a fiatalokat kell tőlük óvni, mert csak a téltől való olvasásra szoktatnak s alkalmatlanná tesznek a valódi tudományok megtanulására.⁴

«Kerüld el fiam a veszedelmes románok olvasását!» — mondja a kornak egyik nagy nevelője⁵ — mert azokat csak azért írják, hogy velük a közérdek különösebb szolgálata nélkül pénzt és dicsőséget szerezzenek, s csak azért olvassák, hogy a becsületes munkától elvonatott lelkek a házi és polgári kötelességek feledékenységének álmában még mélyebben elmerüljenek. «Az ízetlen és csodás románokat kezembe se vedd — inti az ifjúságot egy másik aggodalmas hang⁶ — mert ezek a képzelődést idomtalan phantastika képekkel töltik meg s az ember lelkét a valóságtól olyan chimaerai világba ragadják, amilyen a hold alatt nincsen, s olyan reményeket, várakozásokat és kívánságokat gerjesztenek benne, amelyek sohasem teljesezhetnek.»

A fajtalan előadásokkal megtömött románok ellen, amelyek a vétkeket kellemes színekkel festik s a képzelődést a bűnre táplálják,⁷ évtizedeken keresztül lankadatlan hevességgel foly

¹ *Gedanken über das freye Lesen gefährlicher Bücher.* Pressburg. 1771. V. ö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig,* 67. lap.

² *Jeles gondolatok rövid történetekkel.* Kolozsvár, 1777. 37. l.

³ *Amerika feltalálása,* 1793. bev.

⁴ *Dafnis és az első hajós,* 1797. 133—134. l.

⁵ *Theophron,* 1804. 174—175. l.

⁶ *Nyári rózsák,* 1823. 272. l.

⁷ *Tud. Gyűjtemény,* 1823. XII. f.

a harc. Egyre hajtogatják, hogy a jó izlést rontó, képtelenségekkel teljes, csábító s a képzelődő tehetséget megfertőző románok¹ lassú mérget hintenek a jó erkölcsök gyökerére, félrecsigázzák az észet, s a közönséges élet határaiból ki-ragadván, levegői várakról teszik álmodozókká olvasóikat.²

Nem lehet tehát csodálkozni, ha botrányszámba ment románt olvasni, amikor józan és tekintélyes személyek is a szellemi élvezetnek ezt a nemét ábrándozásba süllyesztő, a valódi világ viszonyait elhomályosító s csak az érzelmeket csiklandozó lelki fajtalanságnak minősítették.³ Száz esztendővel ezelőtt az első magyar nyelvű lexikon még azzal a véleményével riasztotta a közönséget, hogy az «utálatos román-olvasás» nem egyéb, mint szellemi bujálkodás, s bosszúságát azok ellen, akik ilyeneket firkálnak, meg azok ellen, akik mohón olvassák, abban összegezte, hogy a románolvasás az emberiség elerőtlenítését és elpunitását siettető legártalmasabb és legveszedelmesebb méregkeverés.⁴ Maga Bajza József is azon a véleményen volt, hogy a testi-lelki ernyedtség miazmait a románok terjesztik, s főképen azért kell ellenük okosan védekezni, mert a léleknek a legszerencsétlenebb betegségét, az érzélgést, belopják közénk s az ész cordonai ellenére is elterjed a ragály.⁵ Ezek a kifakadások természetesen első-sorban a nők felé irányultak, mert ők voltak a románok buzgón epedő olvasói. «Hagyjatok föl hát a románolvasással — tanácsolja nekik a szerencsétlen házasságokról elmélkedő egyik kortárs⁶ — mert vérötöket felgyujtja, miáltal ördögökké leszte a házban, a házon kívül pedig szemüveges imádókat hajhászó dámák, kiket az örömvadász elkábit s aztán hírkövet piszkolja».

A «gondolat hígító»⁷ románokat nemcsak egyes nyilatkozatok kárhoztatják, válogatott kifejezésekkel túlozva káros hatásukat, hanem a szószék is síkra száll ellenük és dörgedelmes szavakkal sujt le rájuk. Fogarasi Mihály teológiai tanár, a későbbi erdélyi püspök, a huszas évek táján az egyik nagyobbíti prédikációjában hevesen kikelt az ifjak kapós olvasmányai, a románok ellen, amelyek komolyabb eszméletet nem kívánnak, az érzékenység húrjait varázshangokkal pengetik s az undok vétkeket édesen ömledező mesés szavak és tündér

¹ *Fedor és Mária*, 1807. bev.

² *Flóra*, 1806. 5. l.

³ Szontágh Gusztáv, *Figyelmező* I. 112. l.

⁴ *Közhasznú eszméreték tára*, 1834. X. 222—224. l.

⁵ *Kritikai Lapok*, 1833. III. f. 33—34. l.

⁶ Horváth Zsigmond: *Elmed-rítő, szövképző s karakterfestő történetek s adatok füzére*, 1840. II. 137. l.

⁷ P. Török Damascenus: *Vasárnapi és ünnepi prédikációk*. Eger, 1802. II. 77. l.

bájjal bevont kedveltető képek alá rejtik. Hány ifjúnak nem gerjesztették fel a szívét a bujaság szemtelen tetteire! — elmékedik tovább. — Hány leányzót nem vetköztettek ki legszébb tulajdonából, a szemérmességéből, hányat nem ragadtak a testi gyönyörűség ölébe s hányat nem juttattak a vén szüzességre, akik ma is várják, hogy a románokból képzelt magasrangú vagy ígéző szépségű mátka a kezüket megkérje! Bizony maszlagos eledeli a leleknek ezek a szédítő románok, amelyek a jó erkölcsöket megfojtják, s csalóka hangjukkal a bohó tollas népet boldog lakjukból vesztük helyére repítik.¹ Szepessy Ignác pécsi püspök szerint szörnyeteg a román, amely nyájas kecsegtetéssel leköti s azután kegyetlenül meggyilkolja, mézleg készített maszlag, amely elkábitja s azután elveszeszti olvasóját.² Az efiéle kárhozatató nyilatkozatok még a mult század második felében sem ritkák a templomi szószékeken. Az egyik a miatt tesz szemrehányást, hogy az úrfiak és kisasszonyok bezzeg könyvnélkül, pontosan tudják, hogy Árgirus királyfi hányszor szunnyadt el az aranyalmát termő fa tövében, s milyen göndör hajfűrtjei voltak Tündér Ilonának, de semmi gondjuk arra, hogy a legörzendőbb aranyalma az ártatlanság, amely a könnyelműek kezéből minden tündéréknél sebesebben szakott elröppenni.³ A másik a tűzrevaló románokat azért szidja, hogy a leányok, kik azt sem tudják, kerek-e a világ vagy négyszögletű, a szerelmi intrikákat megtanulják belőlük, s alig várják, hogy maguk is játszodhassák.⁴ A harmadik már elismeri, hogy ékes gondolkodást és szólást, finom érzéseket, ember- és világismeretet lehet belőlük tanulni, de mi haszna mindezeknek, ha az ifjút tisztátalan gerjedelmekre készítetik s abba a képzelődésbe ringatják, hogy majd egy új regény lesz élete folytatása.⁵

Példátlan, hogy egy irodalmi műfaj annyi hatást, kapós kedveltséget s ugyanakkor annyi zúgolódó ellenszenvet és haragos visszautasítást keltett a közvéleményben, mint megindulása idején a román. Míg az egyik rész a költés minden neme fölébe emelte, a másik nem látott benne egyebet, mint érzés- és erkölcsrontó valamit, méltót arra, hogy tűz által emésztessék meg, valahol csak találtatik.⁶ Ez az ellenszenv iránta arra az időre is átterjed, amikor regénnyé nemesedik s végig húzódik az egész XIX. századon. Ebben minden bizony-

¹ Fogarasi Mihály: *Keresztény igazságok egyházi beszédekben*. Kolozsvár, 1833. 134. 135. l.

² Szepessy Ignác: *Egyházi beszédek*. Pécs, 1840. IV. 53. 107. l.

³ Török Pál: *Egyházi beszédek*, 1845. II. 395. l.

⁴ Szabó János: *Egyházi beszédek*. Kolozsvár, 1848. 322. l.

⁵ Veszely Károly: *Erdélyi katolikus hitészónok*. Kolozsvár, 1863. I. 56. 215. l.

⁶ Bajza József, *Kritikai Lapok*, 1833. III. f. 32. l.

nyal része volt Schopenhauer állásfoglalásának is, ki azt hirdette, hogy az alapos és kimerítő ismeretek hiányának legfőbb akadály a regény, s azok az emberek a szerencsések, akiknek ifjúkorukban sem idejük, sem alkalmuk nem volt regényolvasásra.¹ Ma, amikor az aggodalmak teljesen elültek s többé már nem bennük látjuk az erkölcsök legfenyegetőbb veszedelmét, nehezen tudjuk beleélni magunkat azokba az időkbe, amelyek szenvedélyesen harcoltak a románok veszedelmes világa ellen. Mai szemmel nézve mindenestre furcsa idők lehettek ezek, amikor a debreceni tisztelendő professzor urak minden magyar könyvet kivettek az ifjak kezéből, nehogy a románok immoralitásának ártalmas befolyása alá kerüljenek,² s amikor mások azt követelték, hogy ezeket az ördög kohójából került románokat minden jó társaságból örökre ki kell tiltani.³

Némiképen azonban megértjük a küzdelem jogosultságát, ha tudjuk, hogy a román-áradat, amelyben csakugyan sok szemét gyűlt össze, kétségtelenül romboló hatással volt a közönség izlésére és morális érzékére. Benne az erkölcstörténész is bőven talál anyagot s számbaveheti, hogy *Werther* olvasása az öngyilkosok számát megsokszorozta (a *Räuber* hatása alatt rablóbandák alakultak!), a *Robinson* olvasó ifjak pedig amerikai útra szervezkedtek, s mivel elegendő pénzük nem volt, a hiányzó összeget rablással próbálták megkeríteni.⁴ «Azt gondoltam, mind igaz, amit írtatok, s nem úgy találván, egy leány miatt agyonlöttem magamat» — mondja a «románirók képzelése bohó szökéseinek» hitelt adó «sápadtképzű ifjú árnyék» egy egykorú dialogusban.⁵ Fáy András is valószínűleg az életből fényképezte le a *Belteky ház* Olmay nevű rablóját, akinek vesztét az okozta, hogy «azon korban, mely csupa láng, fontolás nélkül románolvasáshoz szokék». Ízetlen, képzeletét megmételtyező románokkal vesztegette idejét, a rablók lettek ideáljai, s innen csak egy lépés volt, hogy maga is azzá legyen.⁶ Épen elég ok volt tehát arra, hogy a közvélemény meg ne szűnjék a románok korholásában, mégis tiltakozásokkal, haraggal és ócsárló szavakkal nem lehetett megállítani a műfaj uralomrajutását. A németeknél 1773-tól kezdve két évtized alatt több mint hatezer román jelent meg. Hiába tiltakozott az áradat ellen az egykorú kritika, hiába gúnyolta, hogy nem olvasásra, hanem csak jobb könyvek

¹ Idézi Ihsász Gilbert: *Szellemi kincstár*, 1896. IV. 733—734. l.

² *Kazinczy lev.* V. 513. l.

³ *Hieró*, 1807. bev.

⁴ *Allgemeine Lit. Zeitung*, 1788. 245. l.

⁵ Erdélyi Múzeum, 1817. 83. l.

⁶ *Fáy András széprodalmi munkái*, 1843—1844. V. 170—171. l.

csomagolására érdemes hulladék,¹ hiába háborodott fel miattuk a jóízlés, hiába botránkozott meg rajta a jó erkölcs és a józan életszemlélet: a románok minden ellenkezésen keresztülhatoltak, terjedtek és virágoztak.

Kisszerűbben ugyanez megy végbe minálunk. Több a támadó, mint a védelmező, de közben napról-napra szépen szaporodnak a kiadványok. Kazinczy ugyan a sok semmirevaló «fabrikai román»-ról azt mondotta, hogy «das sind Pöbel der Literatur»,² de rosszul esett látnia, hogy «még a jó románoknak is annyi ellensége van».³ Érzékenyebb szívvel bírt azoknál, kik a románokat megvetni nem szégyelték,⁴ s Földi János ellen erősen védelmébe vette szükségességüket.⁵ Amikor Virág Benedek semmiképen sem tudta belátni, hogy a sok románnak mi a haszna, mirevaló a sok szomorú, fájdalmas fantáziája a gondolom-szerelemnek,⁶ s amikor Szirmay Antal a régi jó táblabíró kedves duruzolásával «a külső írők esze viszketegségének s nemzetünk kárhozatos betegségének» bélyegezve a románt, arra kérte öcseurát, hogy hagyjon föl a mesézéssel,⁷ Kazinczy csak mosolygott a jó öregek maradiságán. Mosolygott Batsányin is, ki a félig kinyomatott *Bácsmegyeyjére* azt üzenté, hogy fizesse ki a nyomtatót s a kiszedett iveket kéziratával együtt égesse el,⁸ s azt válaszolta, hogy «ej, sokat köszönök én a románoknak!» Csak zúgolódjanak, ahogy akarnak, mert a román érdeméről nem a tisztelendő professor urak bölcs ítélete az irányadó, hanem a tizenötéztendőös leánykának kicsorduló könnyesebbje a legédesebb jutalma az érzékeny írónak.⁹ «Több szükség vagyion most a románokra — mondta ki szokatlan és merész véleményét — hogy azoknak olvasása által a szollás és magaviselet durvasága kedvesebb izlésre faragódjon, mint a kánonok Molnár physikájára s Dugonics algebrájára».¹⁰ Kazinczynak epochát csináló izlését,¹¹ a korszak legremekebb románjain nevelkedett újszerűségét¹² egy egész világ választja el nemcsak az ócsárlóktól és a fennhangon dühösködőktől, hanem írotársaiétól is, akik époly haszontalan foglalkozásnak tartották a románok fordításával való bibelődést, mint a hamar elhervadó rózsák nevelését.¹³

¹ Neue Allgem. Deutsche Bibliothek, 1796. II. 44. I.

² *Kazinczy lev.* VII. 33. I. VIII. 86. I.

³ U. o. I. 440. I.

⁴ U. o. I. 434. I.

⁵ U. o. II. 169. 191. I.

⁶ U. o. III. 112. I. V. 502. I.

⁷ U. o. II. 7. I.

⁸ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 107. I. .

⁹ *Kazinczy lev.* I. 520. I.

¹⁰ U. o. 521. I. — ¹¹ U. o. XXI. 43. I.

¹² Olvasmányairól tájékoztat többek közt *Lev.* III. 289. I. IX. 4. I.

¹³ U. o. III. 251. I.

Ezek után elképzelhető, hogy a román-készítés nem tartozott a dicsőségszerző műveletek sorába. A közvélemény inkább szégyennek és alacsonyásnak vélte, mint érdemnek ítélte, ha valaki románok közlésére vetette kezét.¹ Tekintélytelenségük, meghurcolt hírnevük és a közvélemény lázadozása volt az oka bizonyára annak, hogy a nevesebb írók tartózkodtak tőle, s csak névtelenek, meg egészen ismeretlenek kísérleteztek gyarló próbálkozásaikkal. Ők vették fel a küzdelmet a támadások ellen, ők sorakoztattak érveket a román védelmére. Akárcsak a vádak, mentségeik is egyformák és egyhangúak. A tökéletes história nem arra való, hogy az erkölcsöket formálja, de a románban az eseményeket tetszés szerint lehet alakítani és a szív formálására hasznosítani, amint azt Marmontel, Barclay, Campe és Salzman románjaiban mindenki magán tapasztalhatja.² Az a haszna is letagadhatatlan, hogy az olvasók mintegy ingereltetnek a benne foglalt dicséretes dolgok elkövetésére,³ mert a valóságos virtusnak sok gyönyörűséges sugarait bocsátják át az olvasók szívébe, akik a barátságának, az igaz szeretetnek, egyszóval a jó erkölcsöknek és a becsületnek a reguláit mintegy tükörben szemlélik, és ugyan fellobbantatnak azoknak a gyönyörűség példáknak a követésére.⁴ Ha a vallást nem sérti és a jó erkölcsöket nem gúnyolja, nem kell félni attól, hogy a képzelődést megmozgatja és az indulatokat felizgatja. Bizonyos cél irányában ez csak épületes és tanulságos lehet.⁵ A dolgaiban megpihenő takarékos háziasszony, a csüggesztő munkái után enyhülést kívánó férfi, az élet tekervényes ösvényein a veszedelmek között eligazodni nem tudó ifjú és leányzó a románokból megláthatja az indulatok rejtett okait, nemes érzelmeket élhet át és emberismeretet tanulhat.⁶ Be kell látniuk a vádaskodóknak, hogy románok nélkül ellenni már nem lehet, mert ezek a mulattató munkák a lélek kipallérozásának nemcsak legkellemetesebb és leghathatósabb, hanem multhatatlanul szükséges eszközei is.⁷ A vízbeugrató sok románoktól, mint méregtől, őrizkedni kell, de az okos móddal írottak nem károsak, legalább a már okosodni kezdő időkorak.⁸ Az ifjúság érdeke

¹ *Szívet sebhető római mesék*, 1786. bev. *Gróf Pontisz*, 1788. bev.: «Ha ki pedig azzal kíván dorgálni, miért hogy kiseded tehetségemet ezen hitván római mesének fordítására vesztegettem, megfelel annak a bölcs világ, állandóssan erősítvén, hogy a római mesék azonkívül, hogy gyönyörködve mulatják az olvasókat, a szívet is nemesítik és pallérozzák.»

² *Dafnis és az első hajós*. 1797. 132. l.

³ *G* nevezetű svéd grófné*, 1778. bev.

⁴ *A Svétziai grófné élete*, 1772. bev.

⁵ *Hieró*, 1807. bev.

⁶ *Mulatságos Könyvtár* 1832/33. évi hirdetése.

⁷ *Flóra*, 1806. 6. l.

⁸ *Szágas Péter*, 1817. 7. l.

csakugyan megfontolandó. A szilárd életelvekkel rendelkező művelt ember nem lehet el román nélkül, amelyből tapasztalata gyarapodhatik és látóköre szélesbülhet, de a fiataloknál valóban félni lehet, hogy még a jó románok is korai életismeretekkel lakatják jól őket s megkeserítik számukra az élet élvezetét.¹ Akik egyébként azt hirdetik, hogy a románokból csak erkölcselenséget lehet tanulni, vegyék figyelembe, hogy a méhek a virágocskákból illatozó mézet szívják ki, a pókok ellenben ugyanazon virágokból undok mérget termelnek. Nyilvánvaló, hogy nem a virágok az okai a beszívott méznek vagy a forralt méregnek, hanem a beszívó állatocskák természeti mivolta. Nem a könyvet kell tehát hibáztatni, hanem az olvasóknak a jótól való idegenségét kell a méreg miatt okolni.²

Kár olyan nagy dolgot csinálni abból, hogy a románok a szerelmet feszegetik. Ha még az ártatlanszerelmet is véték olvasni, úgy *Himfynek* egész égő kemence kellene, valamint több remek munkának is, ezt pedig kívánhatja-e valaki?³ Ne higgyék, hogy a folytonos erkölcsrajzolgatással lehet csak célt érni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szerfelett számos és mesterseges erkölcsképző iratokban eltéved az erkölcs, a sok bölcselkedésben gyéribb lesz a józan ész, a sok vitában az igazság és a sok mesterkélésben a jó nevelés.⁴ Igaz, hogy tömény gyöngesség van ezekben a románokban, mert kifogástalan munkák csak a legnagyobb főktől származhatnak, háromezer között alig akad egy jó,⁵ s ha a legfőbb ideált, az emberiség és az élet karakterfestését, ami minden időben jóvá, kedvessé és keresetté teszi a románt,⁶ valamennyi megvalósítani nem tudja is, de mindeniket őszintén hevíti az a szándék, hogy a nyelvet csinosítsa, gyarapítsa, pallérozza,⁷ s így a magyar literatura pompás magasságú kőfalaira egy fővenyszemecskét hordhasson,⁸ vagy legalább evezője lehessen a habok közt hanyatott vitorláknak.⁹ Hathatós tényezői ezek a románok a nyelv csinosításának, csiszolásának, finomításának. Kazinczyban a *Kartigám* olvasása támasztotta fel először azt a gondolatot, hogy megfigyelje, mennyire alkalmas a magyar nyelv a kifejezés készségében.¹⁰ Azért is szükségesek a románok,

¹ *Dafnis és az első hajós*, 1797. 133. l.

² *A régi indusok bölcselkedései*, 1781. bev.

³ Tud. Gyűjtemény, 1826. II. 96. l.

⁴ Fáy András: *A Békéj-ház*. ÖM. 1847. III. 24. l.

⁵ *Dafnis és az Első Hajós*, 1797. 132. l.

⁶ Jean Paul elméletének visszhangja. Tud. Gyűjtemény, 1825. IV.

⁷ Cselkó István: *Válogatott darabok*, 1817. Kiss Sámuel, Tud. Gyűjtemény 1825. X. 104. l.

⁸ *Római éjszakák*, 1823. bev.

⁹ *Erköltsi-iskola*, 1790. bev.

¹⁰ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 244. l.

mert velük talán rá lehet kapatni hazánk szép grófnéinak meg bárónéinak rózsapirosságú és gyengeségű ajakát, hogy a társalkodásban magyarul folytassák nyájas beszélgetésüket, amitől eddig őket talán az tartotta vissza, hogy féltették finom ajkukat a magyar beszéd darabosságától.¹ A románszerzőket is ugyanaz a hevület hatotta át, ami a korszak minden íróját lelkesítette: a közhaszon keresése és a hazának a szerelme.² «Munkánk rossz lehet, de igyekezetünk javalást érdemel» s «mindent meg kell próbálni, ami használ» — a kornak ebbe az irodalmi jelszávába kapcsolódik bele a román, amely az olvasóközönség teremtésén kívül még a nyelv-művelés terén végez érdemes munkát.

A közvélemény ellenkezésébe és az írók vitájába, amely évtizedekig zajlott a román körül, a kormányhatóság is beavatkozott, mégpedig azoknak a javára, akik a közerkölcsökre nagy veszedelmet láttak az ártalmas könyvek garázdálkodásában. Az 1795. február 25-én kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelet, amely Magyarországon is életbe lépett, még nem veszi észre a mulattató olvasmányokat s a románokról semmiféle intézkedést nem tartalmaz. Egy évtized múlva azonban az 1806. évi március 27-i kir. udvari rendelet már szigorú tilalmakat lépetett életbe a románok nyomtatása és olvasása ellen. Elrendeli, hogy ezután a románokat nem szabad politikai lapokban hirdetni («non ad novellas politicas»), nehogy a sóvárgás olvasásukra ingereltessék, a jövőben pedig zár alá helyezi behozatalukat a külföldről s kinyomtatásukat szigorúan korlátozza. Meghatározása szerint a román a polgári életből vett tiltott cselekvényeknek és eseményeknek az elbeszélése, s olyan alsóbbrendű műfajnak tekinthető, amelynek sem a tartalom, sem a stílus tekintetében semmiféle becsé nincs. Főképpen három nemét bélyegzi ártalmasnak: 1. az ábrándozó szerelmi románt, amely az egészséges emberi elmét megölő érzelmességre vezet; 2. a zseni-románt, amely a fennálló polgári viszonyokat szét tépni igyekszik s az emberi társaságon kívül fekvő létre csábít, és 3. a kisérteties, rabló- és lovagrománt, amely a durvaságot és a babonás hitet terjeszti. A tilalom alól kivesszi azokat, amelyek csak a külső forma szerint románok, egyébképpen azonban tudományos dolgokat tárgyalnak, az emberi természet mély ismeretét árulják el, az erkölcsi életet oktató hatással festik, vagy az emberek vétkeit és gyarlóságait élces gúnnyal ostorozzák. A rendelet kötelességévé teszi a könyvvizsgálóknak, hogy a fent jelzett haszontalan tartalmú románok hirdetését a politikai lapokból késedelem nélkül töröljék, az eléjük kerülő ilyen kéziratokat olvassák

¹ Pétzeli József: *Young éjtszakái*, 1787.

² Magyar Museum, 1788/89. III. told.

el és vizsgálják meg ugyan, hogy kellőképen jellemezhessek, de nyomtatásukat szigorúan tiltsák el, a könyvvarusokat pedig figyelmeztessék, hogy óvatosak legyenek az ilyen románok terjesztésében, mert különben kényszeríteni fogják őket, hogy azokat az országból kiszállítsák.¹

Még egy ilyen rendeletet ismerünk, amely tág értelmezésre adott alkalmat s a román szabad mozgását szűk korlátok közé szorította. Amikor az 1810/11-i országgyűlés elismerte, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó, az 1810-ben kiadott újabb osztrák cenzúrai utasítás nálunk is életbe lépett. Ennek a 6. §-a vonatkozik a románokra, s nemcsak azokat tiltja el, amelyeknek a tartalma a vallással, az erkölccsel, az uralkodóház iránt tartozó tisztelettel és a fennálló kormányformával nyíltan vagy lappangva ellenkezik, hanem általánosságban azokat is, amelyek sem az értelemre, sem a szívre előnyösen nem hatnak s csupán arra irányulnak, hogy az érzékiséget ingereljék. Szoros kötelességévé teszi a rendelet a könyvvizsgálóknak, hogy az efféle kártékony románokat, amelyek csupán a szerelmeskedés körül forognak s a képzeletet agyrémekkel töltik be, mulhatatlanul akadályozzák meg s irtsák ki.²

Másfél évtized múlva arról értesülünk, hogy a kancellária egyáltalában megtiltotta a magyar nyelvű román írását,³ s kedvét igyekezett szegni a szerzőknek azzal is, hogy munkájukat két példányban leírva követelte be.⁴ «Szomorú idők! Nem ott fekszik a nyúl, ahol keresik» — mondotta Fáy András. Csakugyan nem érték célt. Sem az elégedetlenkedő közvélemény, sem a kormányzati hatalom a románt, amely az élettartalom legkifejezőbb eszközévé ebben az időben egyre hatalmasabban kezd kibontakozni, feltartóztatni nem tudja. Időnként gátakat emel eléje, szabadságát le-leszorítja, termékenységét az aszályos légkörrel meg-megapasztja, de kiirtani és megfojtani nem tudja. Ezer akadályon keresztül is sűrűsödik körülötte az olvasótábor, nélkülözhetetlen lesz s a sok apró törekvés lassanként román-irodalommá gyarapszik. Csak írók és önálló tehetségek kellene, akik a fokozódó igényeket kielégíteni, tovább emelni és finomítani képesek. Az 1836-ban megszülető magyar regény a gyermekkori betegségeken átesve, diadalmasan kezdheti meg pályáját. Előtte hét évtizedes kemény és kitartó munkával az úttörést a román elvégezte.

¹ Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* 800 802. l.

² Jakab Elek, *Figyelő* X. 1881. 263. l.

³ Fáy Andrásnak Bárány Ágostonhoz intézett 1825. március 11-i leveléből, *IK.* 1924. 41. l.

⁴ Szeder Fábán levele Guzmics Izidorhoz 1824. ápr. 5-én. *Figyelő* V. 1878. 77. l.

IV.

A román érvényesülésének néhány fontosabb adatát kell még számba vennünk, hogy terjedelméről fogalmat alkothassunk és szerepét az irodalmi életben megítélhessük. Pontosan meghatározható, hogy élete az *Abafi* megjelenésével lezáródik, de már kevésbé látni tisztán, hogy megindulása mikor kezdődik. Az adatok egymás mellé állításából kitűnik, hogy a XVIII. század harmincas éveitől kezdve jelentkeznek szépprózánk területén olyan termékek, amelyek a magyar regény közvetlen előzményei közé számíthatók s a román úttörőinek tekinthetők. Letelepedésük egyelőre annyira szórványos, hogy szinte észre sem lehet venni: negyven esztendő alatt még nyolcat sem tesz ki a számuk. Megállapítható, hogy ezekben az évtizedekben nem ismertük még a román, másrészt pontosan megjelölhető, hogy úgy, mint a nyugati népeknél kiformalódott, «a németeknek virágzó literatúrájokban» «harcolóink a két véres prussz háborúban» vették először észre, s amikor hazatértek, «minden leányka Gellertnek Svéd Grófnőjét s igen szép meséjét» kívánta olvasgatni.¹ Nem kétséges tehát, hogy a közhangulat követelte ki 1772-ben az első magyar nyelvű román megjelenését, s az is érthető, hogy ez nem lehetett más, mint Gellertnek épen abban az időben a kedélyeket magával ragadó munkája. Ezt még ugyanabban az évben követte a második magyar román, a sokáig híres *Kartigám*. Irodalmunk és közönségünk laza viszonyának kimélyítésében és szorosabbra fonásában az új műfaj ezzel megkezdette nagyhatású közreműködését.

Ettől kezdve többé nem szűnik meg folyton szélesebb terjedelmesedő betódulása. Lassanként olyan arányokat ölt, hogy a korszak végén már közel 300 kötettel kell számot vetnünk. Minden év meghozza az átlagos 4—5 darab mulattató könyvét, s ez annyira rendszeresen történik, hogy hat évtized alatt egyetlen üres esztendő sem mutatkozik. A külső föltételek javulásával a termelés is fokozatosan emelkedik. A XVIII. század utolsó három évtizedében a megindulás nehézségét és tapogatózódását láthatjuk. Ekkor még ösztökléni kellett az írókat erre a munkára,² s így érthető, ha az anyagnak a csekélyebb hányada esik erre az időre. A román virágzó időszaka a XIX. század első harmada: ez szolgáltatja a termelés jó kétharmadát. Itt is legkiadósabb az 1800-as évek

¹ *Kis János emlékezései*. 1890. 517. l.

² A Magyar Hirmondó 1785-ben a 318. lapján így ír: 1784-ben «csak új román 143 jött ki Németországban... Oh vajha a mi álmós tudósaink is oly hosszasan nem aludnának, hanem már valahára anyai nyelvünk épületére pennát faragnának s írának, hogy a honjából tündökölhettek ki az igazság napja».

első tizede. A hatósági intézkedések és a gazdasági válság miatt ekkor beálló hanyatlást a harmincas évek elején újabb lendület váltja föl, s ez azután zökkenés nélkül, simán vezeti át szépprózáinkat a román területéről a regény birodalmába.

A Jósika *Abafijával* megszülető magyar regénynek figyelmen kívül nem hagyható előzményei időben tehát mintegy hat évtizedet s mennyiségben körülbelül háromszáz darab könyvet jelentenek. Ennek negyedrésze novellás kötet, egykorú elnevezéssel «előbeszélés,» a többi hosszabb-rövidebb terjedelmű román. Számításba vehetjük továbbá azt a huszonöt kéziratot is, amelynek nem volt módjában vagy szándékában nyomtatott formát ölteni s a nyilvánosság elé kerülni. Szintén huszonötre rúg azoknak a románoknak a száma, amelyeknek csak emléke maradt fönn tervezgetésekben, följegyzésekben és előkészületekben. Negyedfélszáz körül van tehát azoknak az adatoknak száma, amelyekkel regényirodalmunk legzavarosabb időszakát tisztázhatjuk, leghomályosabb fejezetét megvilágíthatjuk.

Ezeket a méreteket még akkor sem lehetne mellőzni, ha a kutatás arra az eredményre jutna, hogy a magyar regény az idegen román-előzményektől függetlenül jött létre. Ennek azonban épen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Ezért egyszer már rendbe kell szednünk románirodalmunkat s ki kell ásnunk a benne rejlő tanulságokat. Hiszen eddig még annyi fáradságot sem vettünk, hogy csupán kíváncsiságból megnézzük, milyen is volt az a román, amelyen dédapáink elszorakoztak s dédanyáink érzékeny könnyeket hullattak. Rendes terjedelmű könyvek ezek, 100—500 laposak s átlag egyköteteseek. De sűrűn találkozunk kétkötetesekekkel is — körülbelül negyven van ilyen — s köztük olyanokkal, amelyek megközelítik sőt meg is haladják az ezer lapot.¹ Háromkötetes románunk is van hat, négykötetes három, ötkötetes egy, hatkötetes egy és hét-kötetes kettő. A *Kasszandra* (1643 l.) és az *Anacharsis* a korszak legterjedelmesebb románjai. (2216 l.) Észrevehető, hogy az időszak uralkodó ízlése, amely az elnyújtott, végnélküli románokat kedvelte, csak kivételesen érvényesült nálunk. Gyérszámú olvasóközönségünk a kiadónak bizonyára nem nyújtott elég fedezetet költséges befektetéseinek hasznos visszatérítésére.

Az irodalmi életnek ez a tényezője gyorsan felismerte a román életrealitását s buzgón egyengette útját. A XVIII. században megjelent románok címlapján legtöbbször Pozsony és Kolozsvár nevével találkozunk: ott Fűskuti Landerer Mihály, itt a református kollégium tipográfiaja tevékenykedett a műfaj első példányainak kiadásában. Mellettük még Kassa és

¹ *Etelka* 745 l., *Szerecsenek* 864 l., *Gyapjas vitézek* 878 l., *Szigvárt* 1392 l., *Jólánka* 1545 l.

Bécs vitt föltűnőbb, de jelentékenynek még sem mondható szerepet. A következő évszázad elején Kolozsvár visszaesik, de Pozsony még körülbelül 1815-ig kézben tartja a vezetést, mert Landerer Mihály példájára többen is — így Belnay György Alajos, Weber Simon Péter, Patzkó Ferenc Ágoston — felkarolják az üzletnek is jól beváló románt. Pest a XVIII. században alig öt román címlapján szerepel s csak az 1810-es évek táján kezd előtérbe nyomulni, uralomra törni, majd olyan termékenységet kifejteni, hogy a korszak végén a legelső helyre kerül: a számba vett adatok szerint a 24 városban megjelent románanyagnak majdnem a felét itt hozták napvilágra. Itt Trattner Mátyás, Kis István, Hartleben Konrád Adolf és Trattner János Tamás becsülte meg leginkább a románnak a szélesebb rétegeket magához vonzó erejét. Ezeknek a kiadóknak kétségkívül oroszlánrészük volt abban az előkészítő munkában, hogy a román föltűnést keltett s a közfigyelmet magára vonta. Más természetű magyar könyvek kiadására alig vállalkoztak, de a románt annyira megbízhatónak találták, hogy tiszteletdíjat fizettek érte,¹ javadalmazással fordítókat szerződtettek, s legfőbb gondjuk volt, hogy a tavaszi és őszi vásárokon bőséges bevételüket megfelelő számú ujdonsággal biztosítsák. Kiadói buzgalomban tehát nem volt hiány s ennek mindenesetre sokat köszönhet a román. Az éremnek azonban azt a felét sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy bizony nem mindig a legtisztább törekvés vezette őket. Számos értéktelen és silány románt a tömegízlésre számító élelmeségük keltett életre. Mint minden időben, ekkor is elburjánzottak az értéktelenségek s felhalmozódtak a máról holnapra feledésbe süppedő emlékek. Nem irodalmi és művészeti szempont, hanem nagyrészt a kiadók keze irányította a román gyarapodását. Értékének megállapításában sem lehet szem elől téveszteni ezt az üzleti szempontot, amely a termés minőségét már eleve meghatározta.

Mindenesetre a románnak jutott az a kiváltság, hogy a kiadó cselekvőleg kapcsolódhatott be lassan formálódó irodalmi életünk szolgálatába. A román hódító kedveltségét és az üzleti vállalkozás önbizalmát láthatjuk abból is, hogy kiadóink a századfordulón már gyűjteményes vállalatokkal próbálkoznak. Fűskuti Landerer Ferenc kassai könyvnyomtató tette az első kísérletet a «magyar szép nemnek» ajánlott Rózsa Szín Gyűjtemény című sorozatával. Édes hazájának szolgálatára való készsége bizonyosságául eltökélte magát az oly igen ritka olvasnivaló magyar könyveknek hiányosságán segíteni különféle erkölcsi és mulattató történetek, «római mesék»

¹ *Suzter Léplé* lefordításáért Hartleben Konrád Adolf Holosovszki Imrénnek 40 forint tiszteletdíjat fizetett. V. ö. Szinnyei M. IV. 1028. h.

kiadásával. Kéthavonként tervezett egy-egy kötetet nyolcadrétben, 12—15 árkus terjedelemben, «szép nyomtató papíron, szép betűkkel, rózsaszín boríték alatt, gyönyörű rézre metszett képekkel». Kötetenként 30 krajcárért hirdette az «előre fizetést» azzal a figyelmeztetéssel, hogy később «a könyveknek árrok fel fog emeltetni». Az 1797. december 16-án kibocsátott első felhívást 1798-ban a tery szerint kéthavonként három kötet követte. Úgy látszik, hogy a vállalat nem bírta ezt az erőltetett iramot, mert a következő években buzgalma már egy-két darabra csökkent, s 1803-ban pályafutását rövidesen befejezte. Az első magyar regényvállalat mérlege így is 13 kötetben 10 románt tesz ki. Gyanítjuk azonban, hogy a kelendőbbekből több lenyomat is elfogyott. A megindulás zilált éveivel és az akkori könyvkereskedelmi viszonyokhoz képest ez elég szép eredménynek mondható.

Hasonló sikert ért el a Fűskuti Landerer Mihály «kir. priv. nemzeti könyvnyomtató és könyvtár». Téli és Nyári Könyvtára, amely 1805 és 1813 között 13 kötet románt juttatott az olvasók kezébe. Mint a Rózsa Szín Gyűjtemény darabjai, ezek is kivétel nélkül német románok átültetései voltak. A fordítást a kiadó megrendelésére, az ő ízlése szerint Szabó Sámuel székelykereszturi esperes, Kozma Gergely kövendi unit. pap és Gegő József piarista tanár készítette. Landerer nagyon meg volt elégedve a vállalat sikerével. A közrebocsátott «történetek és románok mely nagyon gyönyörködtetik édes magyar hazámnak tudós olvasóit — értesít egyik híradásában — elegendőképpen meg vagyok győztetve az eladott példamányoknak számából». Ez arra készítette, hogy kilenc éven keresztül pontosan kivigye a pesti vásárra a Téli és Nyári Könyvtár egy-egy kötetét, a vállalat megszűntével pedig még a huszas években is újabb kiadásokban jelentette meg a könyvtár kedveltebb darabjait.

Az úttörő két vállalat sikerét az utánuk következők meg sem tudták közelíteni. Pedig hiány nem volt a kezdeményezésben. N. Kis István pesti könyvtáros, a románok a magasabb irodalmi tájakon sokat ócsárolt buzgó terjesztője, 1806 és 1808 között Kis János nemesdömölki lut. lelkész szerkesztésében egy Flóra nevű vállalatot indított útra. Ez szívreható apró románokat, erkölcsi meséket, verseket és egyéb hasznosan gyönyörködtető darabokat tartalmazott, a «szép nemnek és a szép nem barátainak» ajánlva. Élete a IV. kötettel megszakadt. Még mulandóbb volt a pesti érdemes könyvtáros, Eggenberger József, kísérlete 1807-ben. Úgy vélte, hogy «nagy dicsőségére válik a magyar nemzetnek, ha az idegen munkák izetlen fordításai által nem hagyja már tovább magát vezetéken hordoztatni, mint a járni tanuló gyermek». Ezért felszólította

a «magyar nemzetnek tudós tagjait, hogy a nemzeti nyelvhez viseltető szereteteket Eredeti Magyar Kománok iratásaik által megbizonyítani méltóztassanak», mert «ez szerezhethetik nekik állandó dicsőséget, ez nyújthat a nemzetnek igazi hasznos mulatságot». Elgondolása azonban megelőzte korát és a lehetőségeket, jó szándéka nem keltett visszhangot s vállalata a II. kötettel megszűnt. Épílyen rövid életet élt 1808-ban a Gráziák Bibliothekája, Mossóczy Institoris Károly pesti könyváros román-vállalata. A nőnek akart vele kedveskedni, de első kötete folytatás nélkül maradt. Hasonlóképen járt Farkas Ferencnek Hartleben Konrád Adolftól támogatott vállalata 1809-ben, amelynek az volt az elgondolása, hogy a korabeli híres, de nem a legjobb német románirókat fogja rendre bemutatni. Megfejtethetlen, hogy gyűjteményét miért címezte Kotzebue Szin-Darabjainak, holott csak elbeszélő prózát adott. Egyetlen kötetének csonkán maradt románfordítása sohasem fejeződött be. Ez volt a sorsa annak a vállalatnak is, amelyet Téli Estvék címen Burján Pál könyváros 1814-ben Kolozsvárt indított meg. A vásári semmiségek kiszorítására olyan mozgó-könyv sorozatot tervezett, amely hetenként egy-egy idegen írónak kisebb románját vagy elbeszélését nyújtotta volna magyar fordításban. Úgy képzelte, hogy a «hét estve», amelynek minden darabja magában is önálló lesz, egy kötetet fog kitenni s közös titulussal külön is megjelenik. Túlbecsülte közönségének felvevő képességét s ezt csakhamar belátta, mert a kétives első füzetrel tervét végkép elejtette. Alig ment valamivel többre a Hartleben Konrád Adolf másik vállalata, a Mulatságos Könyv-Tár, jóllehet azzal édesgette az olvasókat, hogy «benne a tárgyaknak különösségek, az írásmódnak lelkesítő kellemei hol a komor orcát is kifejtik ráncaiból, hol a kacaj csevegést egy nemes komolysággal mérséklék, s mindenütt csalhatatlan gyönyörűséggel töltik el a pallérozott olvasót s haszonnal vegyítik a mulatságot». Három kötet jelent meg belőle, mind a három Holosovszki Imre kir. sőtiszt gyenge leleményű munkája — ezekkel bizony nem is lehetett hódító sikereket aratni.

A következő két évtized súlyos gazdasági viszonyai között nagyon megcsappant a sorozatos gyűjtemények kiadásának kedve és lehetősége. Húsz esztendő alatt mindössze két szerény próbálkozás történt: egyik az Ellinger István kassai Haszonnal Mulattató Könyvtára, amely 1818 és 1825 között egy románt és négy kötet erkölcsi rajzolatot, életpéldázó regét és lélekesmértető ábrázolatot tett közzé a nevezetesebb írók munkáiból, a másik Thaisz András biztatására a Wigand Ottótól megindított *Scott Valter válogatott románjai* című vállalat, amely a hat kötetes *Ivanhoe* megjelentetésével szintén gyorsan kimerült. A harmincas években ismét megélénkül a

vállalkozó szellem. 1832-ben Deáki Filep Sámuel egy Pandora nevezetű vállalatba kezdett, mégpedig egyenesen a Lafontaine közkedvelt románjainak közrebocsátására. Nem keltett tetszést. Az egykori Rózsa Szín Gyűjtemény folytatójává szegődött, ami akkor már elavultság számba ment, s az is hátrányára volt, hogy «soliditása ízlés tekintetében nem éppen ingatlan alapon nyugodott». Három kötetnél többre nem vihette, mert bizony a harmincas években már nálunk sem lehetett a lejárt Lafontaine-nek olvasókat toborozni. Nagyobb szabású és korszerűbb vállalatnak indult a Landerertől kiadott *Multatató* című szépliteraturai gyűjtemény Harsányi Pál ügyvéd szerkesztésében. Esztendőnként 12 kötet román, elbeszélést és játékszíni darabot ígért, kötetenként 6—8 ivnyi terjedelemben, évi 4 pengő előfizetésért. Az első 12 kötet — a huszas-harmincas évek divatos német román- és novellairóinak műveiből készült fordítás — meg is jelent 1832/33-ban. Szintén a korabeli népszerű német románok magyar fordításainak kiadására szolgált a Wigand György vállalkozásában Kassán, 1833-ban megindított *Új Rózsaszínű Könyvtár*. Őt kötettel befejezte pályafutását a korszaknak ez az utolsó román-sorozata. A következő vállalat, a Heckenast Gusztávtól 1836-ban megindított és 1845-ig 24 kötetet nyújtó Jósika Miklós Regényei, már regényirodalmunk korszakára esik. Látnivaló, hogy ennek a sikere sem volt előzmény nélkül való. A román virágzásának időszakában 13 különféle gyűjtemény 65 kötetben szoktatta hozzá a magyar közönséget a sorozatokhoz és az előfizetés rendszeréhez. Ezen a téren is elvégezte a román az úttörést és az előkészítést.

Abban az irányban is kísérletet tett, hogy önmagáról számot adjon, célját kitűzze és hivatását megállapítsa. 1786-ban Mándi Sámuel próbálta meg először a román elméletileg körülírni *Szívet sebhető római meseinek* ajánló levelében. Itt olvassuk a műfajnak azt a legelső magyar nyelvű meghatározását, hogy «románoknak vagy római meséknek nevezzük azokat az írásokat, melyekben valami költött vagy valósággal megtörtént, de költött környül-állásokkal elől adott vitézi vagy szeretetbéli cselekedetekben az erkölcsi tudományra tartozó dolgok magyaráztatnak s az olvasóknak gyönyörködtetésekkel tanítgatnak, úgy mindazáltal, hogy a költemény lehetetlen dologra ki ne menjen». A román tehát az igazságot példába borítja be, s hogy hathatós legyen, három tulajdonsággal kell rendelkeznie. Szükséges először is, hogy előadása természetes, könnyen folyó, tiszta s ne alacsony legyen, mert különben az olvasót már előre könnyen elriasztja magától. Azután bámulatra és gyönyörködtetésre kell, hogy indítson, s ezt legcélrányosabban úgy érheti el, ha a szereplőket olyan szorongatott helyzetekbe juttatja, ahonnan lehetetlenségnek látszik meg-

menekedésük; ha mégis kiszabadulnak, ez nagy gyönyörűséget és élvezetet szerez az olvasónak. Végül arra kell törekednie a románnak, hogy hasznosan építsen, a gonosz cselekedeteket megútáltassa s az olvasót az erény serény gyakorlatára készítse. Az elméletíró ezután a román történetére vet egy futó pillantást. Meglehetősen messze, az egyiptomiaknál kezd, majd a görögökön és rómaiakon keresztül érkezik el a francia, angol és német irodalomhoz. Románírónak tartja Homerost, aki «sok erkölcsöt jobbitó s elmét egészen megfogó dolgokkal teljes», továbbá Vergiliust, sőt Horatiust és Ovidiust is, «kik mindnyájan a románoknak írásában hatalmas emberek voltak». Történeti áttekintése megerősíti abban a meggyőződésében, hogy a román legfőbb célja az eseményekbe burkolt tanítás, de magáévá teszi a szemes embereknek azt a megfigyelését is, hogy «a románok valami nemzethez mindenkor egy kis világossággal köszöntenek bé, vagy legalább a tudományokban leendő nagyobb világosságnak jelentői voltak». A románoknak tulajdonítja azt a hatást is, hogy az emberek közt a századok óta dühösködő gyűlölséges visszavonás helyét a felebaráti szeretet és a szívekben gyökeret verő türelem kezdi elfoglalni.

Íme, így vélekedtek másfél századdal ezelőtt a románról, ilyen részben szerény, részben merész követelményeket támasztottak vele szemben. Ez az elfegyverezés — s nagyjából ugyanez a felfogás szűrődik le az egykorú gyakorlatból — a magyar elméletírónak nem egyéni megállapítása, hanem a század felfogásának visszhangja. A román vizsgálata ebben az időben évszázados *ultra* tekintett vissza az olaszoknál és a franciáknál. Pulci Lajos már a XV. században foglalkozott a románnal,¹ majd a franciáknál Langlois s különösen a Huet Dániel értekezése² keltett különösebb figyelmet. Ez utóbbinak befolyása alól a XVIII. század egyetlen német elméletírója sem tudta magát kivonni.³ A német Volckmann Jakab latin nyelvű értekezése⁴ Huet elméletének száraz kivonata, s ez annyira tetszett, hogy a XVIII. század folyamán számtalanszor megismétlődött a német románok bevezetéseiben. Könnyű megismerni, hogy Mándi Sámuel fejtegetése sem egyéb, mint a Huet—Volckmann-féle elmélet magyar változata. Mind-ebből pedig az tűnik ki, hogy a magyar szempontok és elgondolások, bár az első magyar elméletben, mai szemmel mérve, szinte együgyűeknek látszanak, egy hajszálnyival sem voltak elmaradottabbak annál a felfogásnál, amelyet az egykorú franciák és németek vallottak a román lényegéről.

¹ *Morgante*, 1482.

² *Essay sur l'origine des Romains*, 1670.

³ Wolff, M. L. *Geschichte der Romantheorie*, 1915. Diss. München.

⁴ *De fabulis Romanensibus et recentioribus*, 1703.

Ezek az évtizedek még nem sokat törték fejüket azon, hogy a románnak mi a rendeltetése s milyennek is kellene lennie, hogy a szép föltételeinek eleget tehessen. Megfelelő anyag sem állott rendelkezésre, amelynek alapján szempontokat és követelményeket lehetett volna megszabni, beérték tehát holmi fölületes futó megjegyzésekkel. Az előljáró beszédek és az ajánlások rendszeresen ismételtették maguk igazolására a belőlük meríthető «erkölcsápoló» és «szívrezzentő» nagy hasznokat, de unalomig elcsépelet egycsapású megjegyzéseik semmi olyant nem nyujtanak, ami a román mélyebb fölfogására mutatna. Négy évtized telik el Mándi Sámuel után, míg ismét szélesebb alapokon mer nyilatkozni magáról. Balogh Sámuel, aki később a Magyar Tud. Akadémia lev. tagja lett s maga is tevénykedett a román-fordítás terén, 1824-ben terjedelmes értekezést szentelt a románnak.¹ Első ízben vette komolyan számba a magyar nyelvű romántermést és szállt síkra a műfaj mellett. Az ő idejében nemhogy elcsendesedett volna, sőt viharosan zajongtak az ellentétek a román körül s nem tudott nyugvóponttra jutni az évtizedes vita. A közvélemény két mereven szembenéző táborra oszlott: az egyik mohón kapott az újabb meg újabb románokon, s úgy látszott, hogy e táplálék nélkül már el sem tud lenni, a másik pedig tüzzel-vassal kiirtandónak ítélte az ártatlan szórakoztató könyveket is. A zürzavar oly nagy volt, hogy az egyébként hozzáértő literatus emberek sem tudtak egy véleményre jutni az irodalom ezen ágának értéke iránt. Mivel mind a tudós világban, mind a mindennapi életben forradalmat idézett elő a román, szükséges volt a dolgot kritikai szemre venni s a fennforgó ítéletek közt igazságot tenni.

Balogh Sámuel e célt tartva szem előtt, nem kerít nagy feneket mondanivalójának, hanem józan megérzéssel fejti ki nem mélymenetű, de okos észrevételeit. A jó román sarkalatos ismertető jegyét abban látja, hogy a valóságot és az eszményi világot minél szebb és tökéletesebb egészé formálja. Tovább nem is tölti az időt a román lényegének kutatásával, hanem Eschenburg nyomán három alosztályát különbözteti meg: a történelmi, valószínű és mesés románt, s ezekről ejt «külön egy-egy szócskát». Megjegyzéseiből azt vesszük észre, hogy ebben az időben a történelmi románt sokan nagyon helytelenül fogták fel. Hibáztatták, hogy a románíró a maga hazudozásával a történelmi tiszta valóságot bemocskolja, s a történetből és a képzelet játékából olyan keveréket állít elő, amely sem nem valóság, sem nem mese többé, s ennek az a következménye, hogy az olvasókat elámitja s csalárd képekkel áltatja. Ennek az ellenvetésnek okos cáfolatával olyan meg-

¹ *A' románokról.* Tud. Gyűjt. 1824. IV. 70—91. l.

állapításokra jut, amelyek ma is fölhasználhatók a történeti regény mivoltának magyarázatában. Valószínű románoknak azokat nevezi, melyeknek a cselekménye a képzelet s a valóság elemeiből tevődik össze. Históriai hitelt ugyan nem érdemelnek, de az olvasókban a valószínűség benyomását keltik. Szükséges ehhez, hogy a szerző ismerje az emberi szívet, legyen pszichológiai belátása s érdekfeszítően tudja festeni a különféle helyzeteket. Ez a legérdekesebb és legtanulságosabb románfaj. Lafontaine-re hivatkozik, s a magyar nyelvű románok közül is azokat sorolja fel, amelyek Lafontaine hatáskörébe esnek. A huszas években íme még ott tartunk, hogy a német románírónál kiválóbb mestert nem ismert sem a közönség, sem a kritika, amely így kiáltott fel: «Vajha édes honom csak ily eredeti románszerzőkkel is dicsekedhetne!» Végül mesés románoknak azokat nevezi, amelyek minden valóságnak a határán túljárnak s a csodálatos eseményeket kedvelik. Ilyenek a tündérmesék, a «lovancrománok» és a kísérteti történetek. Készségesen elismeri, hogy a legtöbb haszontalan és galád munka ebben a nemben látott napvilágot, mégsem vetendő meg a románoknak ez a faja, mint némelyek állítják. Mesés előadással is lehet gyönyörködtetni és oktatni, a meséknek is lehet bájos színt és öltöztetést adni, s lenézni őket helytelen, mert hiszen a csodálatos, a rendkívüli kedvelése az emberi természetnek kiirthatatlan hajlama.

Általában hibásan vélekednek azok, kik a románt, csak azért, mert román, esztelenül helytelenítik s kígyót-békát kiáltanak reá. A román nem valami alaptalan mesélés, hanem az emberi sorsnak olyan előadása és a szívnek olyan érzelmes története, mint azt az ember magában érzi és elképzeli. Természetes vágyódásunk az ideális világ után legfőbb táplálója a románnak, amely a képzelet segítségével elének állítja mindazt a szépet, szeretetet és az erénynek azt a gyönyörét, amely után a lélek áhitozik. Ha így emberies érzést gerjeszt és megilletődést támaszt a szívben, ezt igazán nem lehet károsnak tartani. Tagadhatatlan, hogy vannak ártalmas és rossz románok, de ez így van a tudomány minden nemében, sőt általában nincs a testi és lelki világnak olyan területe, amelyet az emberi gyarlóság rosszá ne tehetne. Igazságtalanság tehát magát a románt mint fajt kárhoztatni. Magunkat kell okolni, ha hitvány, mert minősége rajtunk fordul meg. Inkább arra kell törekednünk, hogy a visszaéléseket megakadályozzuk vagy kevesbítsük.

Balogh Sámuel elmélete jellemzően tükrözi vissza a román életének azt a szakát, amikor hangosan kellett dörömbölnie az irodalom kapuján, mert az sehogy sem akart előtte megnyitni. Igazolni kívánta az új, mozgékony műfajt, amelynek diadalát megállítani már nem lehetett, s eloszlatni törekedett

a balítéleteket, amelyek a tiszta látást elhomályosították. Merész szembehelyezkedését a közhangulattal érezhetjük befejező sorai-
ból; azt mondja itt, hogy határt vet irásának, mert talán némelyeknek már ennyi is nevetségesnek látszik. «A jobb s szebb érzésűeket bátran utasítom öneszméleteikre, hogy véleményemet vizsgálják meg, a gúnyolódókat pedig meghagyom nem irigylett szabadságokban.»

Olyan időben, amikor a román még nem találta meg önmagát, hanem fárasztó összevisszaságban kereste igazi formáját, s az ellenszenv ködét kellett eloszlatnia, hogy fényességre juthasson, nem is várhatunk más elméleti kísérletet, mint védő és igazoló írást. A harmincas évek elején azonban már túlesett ezeken a nehézségeken. Kezdték felismerni értékét s megérezték benne a jövő uralkodó műfaját. Ekkor már másképen beszélhetett magáról a román, tiltakozhatott nevének meghurcolói ellen s addig nem hallott magas szempontokat tűzhetett maga elé, úgy, ahogy azt a harmadik magyar elméletírónál, Bajza Józsefnél, olvassuk.¹ A román fogalma még az ő idejében sem tisztult elég világossá, de a multhoz képest már nagy haladást mutat. Bajzát az a nemes törekvés hevítette, hogy irányelveket adjon a románírásnak s kortársait elriassza a divatos silányságoktól. Szoros kötelességének érezte kikelni a mételyes ragadványok ellen, amelyek sem a nyelvnek, sem az irodalomnak nem használtak, csak sületlenségekre vesztegettek az olvasók idejét. Nemzetiségünkre kártékonynak látta, hogy a magyar olvasók még mindig a honukban is feledésbe sülyedett Kotzebue ízetlenségein, Lafontaine érzelgesein és Claren középszerűségein rágódtak, s nem keresték azoknak az angol és német íróknak a társaságát, akiktől karakterfestési psychológiát és érzelmi mélységet tanulhattak volna. Tiltakozott az ellen, hogy a művészi feladat helyébe erkölcsi cél iktattassék, s amikor azt olvassuk nála, hogy a román nemesítse a szívet, emelje a lelket, de praeceptorrá ne legyen, megkönnyebbülten lélezkünk fel, hogy immár tisztulni kezd a láthatár, s legalább elméletben megszabadul a román az évtizedek óta ránehezedő erkölcsi nyűgtől. Elméletét Bajza arra az alapra építette föl, hogy művészivé a románt a jellemzés teszi. Az a meghatározása, hogy «a román psychologiai igazságú karakterei által az emberi lélekkel ismertet meg», s az a követelése, hogy a románíró ne az egyént rajzolja, hanem az egyénben «az emberiség karakterének ábrázolását nyujtsa», nemesebb célt tűzött az eddigi céltalan gyakorlat elé. Ezeket a szempontokat Bajza nem a gyakorlatból vonta le — hiszen mintaképek akkor még sem a hazai, sem a külföldi irodalmakban nem zsúfolódtak — hanem azoknak a korabeli követelmé-

¹ *A' román-költésről.* Töredékek. Kritikai Lapok III. f. 1833. 1—64. l.

nyeknek adott magyar visszhangot, amelyeket épen abban az időben Eberhard és Jean Paul hangsúlyozott a német esztétikában.¹

Száz évvel ezelőtt a műfaj lényegéről még nem voltak leszűrődött vélemények, csak homályos megérzések. Sejtelmesen borongott még mindenki előtt a bontakozó jövőendő. Ebből származik Bajza elméletének minden hiányossága és rendszeretelensége. Így is igen becses megnyilatkozás; azzal a tanulsággal zárja a magyar nyelvű román életrajzát, hogy élményekben gazdagon várhatta újjászületését s remélhette önálló útjának megtalálását.

GYÖRGY LAJOS.

¹ J. A. Eberhard: *Handbuch der Aesthetik*, 1803—1805. Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik*. II. 72. §.: *Über den Roman*. V. ö. Pfeifer János, IK. 1900. 295. l. Szűcsi József: *Bajza József*, 1914. 153—158. l.